

УДК 340:004

DOI <https://doi.org/10.32847/In.2023.19.03>

Міхайліна Т. В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

Гоцуляк Ю. В.

*доктор юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри теорії, історії держави і права та філософії права,
Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Вступ. Російська агресія проти України сколихнула весь світ та підняла цілий пласт проблем, які потребуватимуть вирішення, а також будуть предметом численних досліджень у межах науки міжнародного права, історії, політології та інших соціальних наук. Однією з таких проблем є визнання геноциду українського народу та притягнення винних до юридичної відповідальності. Щодо геноциду, то на сьогодні у науковій літературі нерідко розглядаються окремі його види, такі як культурний геноцид, екоцид, лінгвоцид та багато інших. Проте, для мети цієї статті геноцид буде розглядатися у сенсі, закріпленому Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 року.

Слід акцентувати увагу на тому, що сучасне інформаційне суспільство дає набагато більше можливостей достукатися до міжнародної спільноти щодо визнання геноцидом дій Росії в Україні, ніж будь-коли раніше. Саме тому обрано такий предмет наукової статті як дослідження геноциду українського народу у контексті інформаційного суспільства.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питанню притягнення до юридичної відповідальності за здійснення геноциду присвячували свої наукові праці такі вчені, як М. Антонович, А. Бакаєв, Ю. Бендерський, К. Важна, М. Герасименко, Р. Ребриш, П. Ярошевич та інші. Тим не менше, втор-

гнення Росії на територію України та дії агресора, які за цим послідували, ще більше актуалізували зазначену проблематику, а отже, необхідність її висвітлення.

Метою статті є аналіз ролі інформаційного суспільства у визнанні геноцидом дій Росії в Україні, а також формулювання пропозицій щодо доцільності використання тих чи інших засобів digital-суспільства для притягнення винних до міжнародної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Вперше геноцид був визнаний злочином у межах міжнародного права в 1946 році на Генеральній асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Як окремий злочин його закріпили у «Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» 1948 року [1]. Причому Міжнародний суд ООН неодноразово наголошував, що ця Конвенція уособлює принципи, які є частиною загального звичаєвого міжнародного права. Це означає, що незалежно від того, чи ратифікували держави «Конвенцію про геноцид», чи ні, вони зобов'язані дотримуватися принципу, що геноцид – це заборонений міжнародним правом злочин [2]. Саме визначення геноциду, закріплене в Конвенції, є міжнародно визнаним та використовується у Римському статуті Міжнародного кримінального суду [3].

Д.І. Радомська та В.Н. Кубальський висловили думку, що однією з найактуальніших

проблем нашого часу є злочини проти миру і безпеки людства, тобто міжнародні злочини, які представляють собою найбільшу небезпеку, це – агресія, військові злочини, злочини проти людяності, колоніалізм, геноцид, апартеїд, рабство, екоцид [4, с. 2; 5, с. 132].

Ю. Аносова зазначає, що в міжнародному праві сформувались два автономні режими відповідальності за злочин геноциду, зокрема, режим міжнародно-правової відповідальності держав та міжнародної кримінальної відповідальності індивідів [6, с. 47].

Друга стаття Конвенції ООН визначає геноцид як будь-які дії, «вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку». Конвенція віділила п'ять дій, які можуть трактуватися як геноцид, а саме:

- 1) вбивство членів групи;
- 2) завдання серйозної тілесної або психічної шкоди членам групи;
- 3) навмисне створення групі життєвих умов, розрахованих на її фізичне знищення у цілому чи частково;
- 4) застосування дій, спрямованих на попередження народжуваності в групі;
- 5) примусове переміщення дітей однієї групи в іншу.

Для визнання факту геноциду необхідно довести факт хоча б одного з цих п'яти актів, навмисно спрямованих проти однієї з вищезгаданих груп [1].

Якщо оперувати категоріями кримінального права, то об'єктивну сторону злочину складатимуть діяння у вигляді одного або комбінації кількох з перелічених п'яти дій. Суб'єктивна ж сторона (психологічний критерій) визнається у формі умислу, тобто зазначені дії мають бути вчинені навмисно.

Тож, для доведення наміру геноциду у першу чергу потрібно визначити, про яку саме групу йдеться. Потрібно довести, що у цієї групи людей є спільна групова ідентичність, і що був намір знищити їх як членів цієї групи, а не тому, що вони не є членами іншої групи. Юридичне визнання подій

в Україні геноцидом можливе лише компетентним судом після проведення розслідування. Це, однак, не позбавляє експертів можливості вивчати ситуацію та оприлюднювати дослідження, і цей процес уже розпочався – 27 травня New Lines Institute та Raoul Wallenberg Centre for Human Rights оприлюднили свій незалежний юридичний аналіз щодо порушення Росією Конвенції про злочин геноциду. І за попередньою оцінкою, що базується на даних цього звіту та звітах інших незалежних документаторів, можна говорити про наявність ознак злочину геноциду щодо українців [7]. Однак, розуміємо, що дані цього звіту ще не є юридичною кваліфікацією. Тим більше, ознака спільності групи осіб може стати певним каменем спотикання у доказуванні, оскільки у випадку з агресією Росії проти України про спільну етнічну ознаку мова не йде.

Тим не менше, вбачається, що перспективи у цьому напрямі існують. У справі Ноттебома Міжнародний суд справедливості розглядав схожі питання, однак стосовно державної приналежності (nationality), а не етнічної, релігійної чи расової ідентифікації. За його твердженням, «Державна приналежність (nationality) – це правовий зв'язок, що має в основі соціальний факт належності, істинний зв'язок існування, інтересів і емоцій, разом з існуванням взаємних прав і обов'язків» [8]. Р. Сербин також акцентує увагу на певній двозначності, яка завжди була у питанні відмінностей між двома групами, які в Конвенції іменуються як «національні» та «етнічні» [9, с. 186]. Він посилається на В. Шабаса, котрий вважає, що всі чотири групи частково збігаються, оскільки з самого початку замислювались для захисту меншин. Цитуючи справу Руандійського трибуналу, він доходить висновку: «Як вважає Міжнародний карний трибунал щодо Руанди, термін “національна група” стосується колективу людей, котрі сприймаються як такі, що мають правовий зв'язок, який базується на спільному громадянстві, в поєднанні із взаємними правами й обов'язками» [10, с. 115; 11, с. 62].

Цьому повністю відповідає твердження, висвітлене у Заяві ВР від 14 квітня 2022 року, в якій такою захищеною групою визнано Український народ як сукупність громадян України всіх національностей, що проживають на території України. Для кваліфікації геноциду не має значення, чи дійсно жертва злочину є членом національної, етнічної, расової або релігійної групи, чи є вона етнічним українцем чи громадянином України. Вирішальним є намір суб'єкта злочину. Для прикладу, у справі *Nchamihigo* Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди дійшов висновку, що для засудження особи за злочин геноциду достатньо, аби сам злочинець сприймав жертву як таку, що належить до певної захищеної групи. Не обов'язково, щоб жертва насправді належала до такої групи [12].

Для доведення, що вчинені Росією діяння підпадають під ознаки геноциду, також слід встановити, що був намір вчинити одну чи кілька з перелічених дій щодо групи осіб, яка має певну внутрішню єдність. Так званий спеціальний намір або *dolus specialis*, який відрізняє геноцид від воєнних злочинів та злочинів проти людяності, має існувати у двох формах: по-перше, має існувати загальний намір (політика, наказ, план тощо) на знищення повністю або частково певної національної, етнічної, расової чи релігійної групи; по-друге, особа, яка безпосередньо вчиняє зазначені дії, усвідомлює, що вона здійснює їх у межах такого загального наміру (політики, наказу, плану тощо) [12]. Складність доведення умислу у справах про геноцид полягає у тому, що, як правило, жодних документальних підтверджень саме мети знищення певної групи людей, – не зафіксовано. Тому, якщо розглядати міжнародну судову практику з аналогічних справ, то можна зробити висновок доведення умислу, зокрема, на підставі аналізу загального контексту подій, політичних наративів, що транслиуються агресором у різних джерелах інформації, у вигляді виступів, закликів, інтерв'ю тощо. Що ж до

російської пропаганди, то за час військових дій та до цього неодноразово лунали заклики до того, щоб підкорити, знищити український народ.

Що ж до об'єктивної сторони, то у діях агресора спостерігаються щонайменше: вбивство членів групи, завдання серйозної тілесної або психічної шкоди членам групи (масові вбивства, катування, згвалтування, задокументовані міжнародними організаціями та правоохоронними органами України на всіх територіях, які тимчасово були непідконтрольні Україні; обстріли мирного населення); навмисне створення групі життєвих умов, розрахованих на її фізичне знищення у цілому чи частково (обстріли критичної інфраструктури, її пошкодження, виведення з ладу, зокрема у холодну пору року); примусове переміщення дітей однієї групи в іншу (на цей час зафіксовані численні факти депортації українських дітей на територію росії). Тож, очевидно, що об'єктивна сторона злочину у цьому випадку складається з кількох дій, причому навіть наявність однієї з них тягне за собою визнання геноциду у діях особи чи держави.

Але це очевидно для нас, як для осіб, які, на жаль, знаходяться у епіцентрі подій. У випадку ж міжнародного права, яке останніми роками знаходиться у стані глибокої кризи, ці ознаки потребують свого доведення. За словами Я. Грицака, можна побачити, що людство, зокрема найбільші міжнародні організації, дуже складно виконують превентивну функцію. Вони не можуть запобігти геноциду. Навпаки, вони приходять, коли цей вже геноцид стався. Причому все більше і більше акцій геноциду залишаються безкарними [13]. Щоб цього не сталося у черговий раз, доцільно намагатися достукатися до міжнародної спільноти, використовуючи усі засоби інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство визначається у правовій доктрині як громадянське суспільство з розвинутим інформаційним виробництвом і високим рівнем інформацій-

но-правової культури, в якому ефективність діяльності людей забезпечується розмаїттям послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях та технологіях зв'язку [14, с. 99]. Тож, інформаційне суспільство та його технологічні компоненти (digital-суспільство) за їхнього кваліфікованого використання можуть створити інформаційні передумови для визнання дій осіі на території нашої держави геноцидом. Тобто, не применшуючи ролі правильної кваліфікації та роботи з міжнародними інституціями на юридичному та організаційному рівні, визнання або невизнання геноцидом українського народу не в останню чергу залежатиме від інформаційної політики України. У суспільствах держав-партнерів України треба створити резонанс щодо можливості та необхідності подібної кваліфікації дій агресора та притягнення винних до відповідальності.

Це, передусім, пов'язано зі створенням якісного, грамотного контенту для соціальних мереж з правопросвітницькою метою. І хоча останніми роками інформаційна політика України вийшла на більш високий рівень, в інформаційному полі не вистачає матеріалів щодо юридичного співвіднесення дій, які росія вчиняє на території України, з ознаками геноциду у визначенні Конвенції (роз'яснень, інтерв'ю, площадок для обговорення – форумів, телеграм-каналів тощо). Крім того, такий

контент варто створювати не лише українською мовою (бо він здебільшого орієнтований на внутрішнього споживача), і навіть не тільки англійською, а тиражувати якнайбільшою кількістю мов країн-партнерів.

Висновки. Зроблено висновок, що, не применшуючи ролі правильної кваліфікації та роботи з міжнародними інституціями на юридичному та організаційному рівні, визнання або невизнання геноцидом українського народу не в останню чергу залежатиме від інформаційної політики України. У суспільствах держав-партнерів України треба створити резонанс щодо можливості та необхідності подібної кваліфікації дій агресора та притягнення винних до відповідальності.

Це, передусім, пов'язано зі створенням якісного, грамотного контенту для соціальних мереж з правопросвітницькою метою. І хоча останніми роками інформаційна політика України вийшла на більш високий рівень, в інформаційному полі не вистачає матеріалів щодо юридичного співвіднесення дій, які Росія вчиняє на території України, з ознаками геноциду у визначенні Конвенції (роз'яснень, інтерв'ю, площадок для обговорення – форумів, телеграм-каналів тощо). Крім того, такий контент варто створювати не лише українською мовою (бо він здебільшого орієнтований на внутрішнього споживача), і навіть не тільки англійською, а тиражувати якнайбільшою кількістю мов країн-партнерів.

Анотація

Метою статті є аналіз ролі інформаційного суспільства у визнанні геноцидом дій Росії в Україні, а також формулювання пропозицій щодо доцільності використання тих чи інших засобів digital-суспільства для притягнення винних до міжнародної відповідальності.

Розкрито ознаки геноциду у розумінні Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Проаналізовано співвідношення дій, що визнаються Конвенцією як акти геноциду, та фактичних дій Росії під час агресії проти України (тобто здійснено кваліфікацію на доктринальному рівні). Виявлено, що у діях агресора наявні чотири діяння, які перераховано у Конвенції, в той час, як для встановлення факту геноциду достатньо навіть одного.

Зазначається, що проблемними аспектами під час доказування у діях Росії акту геноциду може стати пошук доказів на користь наявності спільних ідентифікуючих ознак групи осіб, а також наявності умислу (спеціальної мети) у діях агресора. Проте аналіз міжнародної судової практики свідчить про те, що за наявності політичної волі в цілому це є перспективним.

Зроблено висновок, що, не применшуючи ролі правильної кваліфікації та роботи з міжнародними інституціями на юридичному та організаційному рівні, визнання або невизнання геноцидом українського народу не в останню чергу залежатиме від інформаційної політики України. У суспільствах держав-партнерів України треба створити резонанс щодо можливості та необхідності подібної кваліфікації дій агресора та притягнення винних до відповідальності. Це, передусім, пов'язано зі створенням якісного, грамотного контенту для соціальних мереж з правопросвітницькою метою. І хоча останніми роками інформаційна політика України вийшла на більш високий рівень, в інформаційному полі не вистачає матеріалів щодо юридичного співвіднесення дій, які Росія вчиняє на території України, з ознаками геноциду у визначенні Конвенції (роз'яснень, інтерв'ю, площадок для обговорення – форумів, телеграм-каналів тощо).

Акцентується увага, що такий контент варто створювати не лише українською мовою (бо він здебільшого орієнтований на внутрішнього споживача), і навіть не тільки англійською, а тиражувати якнайбільшою кількістю мов країн-партнерів.

Ключові слова: геноцид, злочин, юридична відповідальність, кримінальна відповідальність, міжнародна відповідальність, інформаційне суспільство, digital суспільство, кваліфікація, акт, міжнародний акт.

Mikhailina T. V., Hotsuliak Yu. V. Genocide of the Ukrainian People in the Context of the Information Society

Summary

The purpose of the article is to analyze the role of the information society in recognizing Russia's actions in Ukraine as genocide, as well as to formulate proposals on the expediency of using certain means of the digital society to bring those responsible to international responsibility.

The article reveals the signs of genocide within the meaning of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. The correlation of actions recognized by the convention as acts of genocide and actual actions of Russia during the aggression against Ukraine is analyzed (i.e., qualification at the doctrinal level is carried out). It is revealed that in the actions of the aggressor there are four acts listed in the convention, while even one is enough to establish the fact of genocide.

It is noted that problematic aspects in proving an act of genocide in Russia's actions may be the search for evidence in favor of the presence of common identifying features of a group of persons, as well as the presence of intent (special purpose) in the actions of the aggressor. However, an analysis of international judicial practice shows that if there is political will in general, this is promising.

It is concluded that, without detracting from the role of proper qualification and work with international institutions at the legal and organizational level, recognition or non-recognition of the genocide of the Ukrainian people will not least depend on the information policy of Ukraine. In the societies of Ukraine's partner states, it is necessary to create a resonance about the possibility and necessity of such qualification of the aggressor's actions and bringing those responsible to justice. This is primarily due to the creation of high-quality, competent content for social networks for legal education purposes. Although Ukraine's information policy has reached a higher level in recent years, the information field lacks materials on the legal correlation of the actions that Russia commits on the territory of Ukraine with the signs of genocide in the definition of the convention (explanations, interviews, platforms for discussion – forums, Telegram channels, etc.).

It is emphasized that such content should be created not only in Ukrainian (because it is mainly aimed at the domestic consumer), and even not only in English, but replicated in the largest number of languages of partner countries.

Key words: genocide, crime, legal responsibility, criminal responsibility, international responsibility, information society, digital society, qualification, act, international act.

Список використаних джерел:

1. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: Approved and proposed for signature and ratification or accession by General Assembly resolution 260 A (III) of 9 December 1948 Entry into force: 12 January 1951, in accordance with article XIII. *www.un.org/en*. URL: www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf
2. Цюпин Б. Що таке геноцид згідно з конвенцією ООН? *https://ukrainian.voanews.com* URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/un-definition-and-explanation-of-the-crime-of-genocide/6527514.html>
3. Які злочини є геноцидом за міжнародним правом. *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaki-zlochyny-ye-genocydom-za-mizhnarodnym-pravom>
4. Радомська Д. І., Кубальський Н. В. Відповідальність за геноцид в міжнародному кримінальному праві. Актуальні проблеми міжнародного права та порівняльно-го правознавства. *https://nau.edu.ua*. URL: <https://nau.edu.ua/site/variables/news/2018/5>
5. Герасименко М. М. Деякі аспекти притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення геноциду. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 3(13). С. 130–135.
6. Аносова Ю. В. Юрисдикція міжнародних судових органів щодо злочину геноциду : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 270 с.
7. Синюк О. Що таке злочин геноциду, як його довести і чи є ознаки геноциду українців. *https://zmina.info* URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-zlochyn-genocydu-yak-jogo-dovesty-i-chy-ye-oznaky-genocydu-ukrayincziv/>
8. Nottebohm (*Liechtenstein v. Guatemala*) (Merits). I.C.J. Rep. 4. 1955.
9. Serbyn R. The Ukrainian Famine of 1932-1933 as Genocide in the Light of the UN Convention of 1948. *The Ukrainian Quarterly*. 2006. Vol. LXII, №2. P.186.
10. Schabas W. A. Genocide in International Law. The Crime of Crimes. Cambridge: Cambridge University Press, 2000
11. Герасименко М. М. Проблема визначення злочину геноциду в міжнародному праві та його застосування до голодомору 1932–1933 рр. в Україні. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2008. Т. 77. С. 61–65.
12. Гонтар О., Микієвич Н. 10 головних питань про геноцид в Україні, покарання за нього та міжнародні суди. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/20/7139730/>
13. Що таке геноцид і чи вчиняє його Росія в сучасній Україні? Говоримо з істориком Ярославом Грицаком. *https://suspilne.media* URL: <https://suspilne.media/242447-so-take-genocid-i-civcinae-jogo-rosia-v-sucasnij-ukraini-govorimo-z-istorikom-aroslavom-gricakom/>
14. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : монографія / за ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 368 с.